

ВАРІАТИВНІСТЬ НІМЕЦЬКИХ ЗАКОНОДАВЧИХ ТЕРМІНІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ *КОМПЕНСАЦІЯ* (ТРУДНОЩІ ЮРИДИЧНОГО ПЕРЕКЛАДУ)

© Шаблій О., 2010

У розвідці розглянуто засадничі особливості перекладу в галузі права. На основі чинних джерел права вперше побудовано й контрастивно зіставлено розгорнуті й диверсифіковані варіативні ряди німецьких юридичних термінів, які позначають різні види такого засадничого поняття цивільного права ФРН, як «компенсація», при цьому наголос зроблено на розбіжностях, які досі не були відображені у перекладних словниках.

Ключові слова: українська мова, юридичний переклад, юридичне поняття «компенсація», «фальшиві друзі перекладача», міжмовна термінологічна інтерференція.

The article investigates, from the point of view of legal translation, intra- and extralinguistic discrepancy of German and Ukrainian law terms denoting the key concept of the Civil Law, namely that of compensation. The studies of terminology systems in both languages demand these lexemes to be included in dictionaries with regard to their semantic and extralinguistic discrepancies.

Keywords: Ukrainian language, legal translation, the law concept of compensation, misleading terms, interlingual terminological interference.

Переклад у галузі права (далі також ЮП — *юридичний переклад*), попри сприяння міжнародному фаховому взаєморозумінню, має одну суттєву особливість, а саме — він прямо чи опосередковано стає *конститутивною складовою діючого права*. Тому адекватний ЮП — це один із чинників забезпечення принципу *правопевності*, який, у свою чергу, сприяє функціонуванню *правової держави*. А в процесі судочинства, що, як і право загалом, реалізується саме засобами відповідної живої мови, адекватний ЮП ще й сприяє досягненню основної функції правосуддя, а саме — встановленню *справедливості*. З іншого боку, неточний або хибний переклад правових понять чи юридичних текстів викликає суперечності між змістом відповідного тексту й чинним законодавством, або змінює правову суть відповідних документів, що, відповідно, позначається на долі окремих людей або цілих інституцій (див. також Р. Коцюба, С. Головатий та багато інших). Як зазначають дослідники цього виду перекладу (Е. Wiesmann, S. Pommer, P. Sandrini та багато ін.), метою перекладу юридичного документа є забезпечення еквівалентної (рівнозначної) *юридичної дії* тексту перекладу [1–3]. Отже, вирішальну роль у ЮП відіграють саме прагматичні аспекти.

Звертаючись до проблем ЮП засадничих термінопонять, необхідно підкреслити, що їхня передача іноземною правничою мовою не завжди означає інтеграцію у відповідну іншомовну й іншокультурну систему правових понять та уявлень, скоріше навпаки — такий переклад «тягне за собою» ту поняттєву систему, складовою якої він є. Тому й перекладацькому трансферу певного поняття повинен передувати аналіз мережі системних зв'язків, у які воно вплетене.

У цій розвідці розглянемо перекладознавчі аспекти юридичного поняття *компенсація*, яке є складовою правового інституту *відповідальності*. Незважаючи на закономірні відмінності між порівнюваними німецькою (ФРН) та українською системами права, загалом можна говорити про універсальну тенденцію до розширення сфери *правової відповідальності* — від *відповідальності* за конкретну провину до *відповідальності* за продукти виробництва й, останнім часом, — за

руйнування навколишнього середовища. Це, звичайно ж, породжує термінологічну диверсифікацію, а також варіативність термінології на позначення підпорядкованого поняття **компенсація** у відповідних національних системах правових понять. А це, у свою чергу, призводить до проблем перекладу, які ми й спробуємо висвітлити в цій розвідці.

Так, німецькомовний паралельний латинізм **Kompensation** має значно вужчу сферу використання. До того ж, його функційно-стилістичні, узусні та парадигматичні характеристики в німецькій метамові права суттєво відрізняються від тих, які притаманні українському «двійнику». Через різноманітність семантичних розбіжностей у перекладних джерелах ці україно- і німецькомовні латинізми помилково ототожнюють, тобто використовують як повні еквіваленти [4, с. 381; 5, с. 203]. Необхідність запобігти подальшій міжмовній інтерференції на рівні термінографії між такими ключовими поняттями права, як нім. **Kompensation** / укр. **Компенсація**, і зумовлює **актуальність** цієї розвідки. Метою **роботи** є визначення термінологічних розбіжностей між етимологічно спорідненими терміноелементами нім. **Kompensation** / укр. **компенсація**. Для цього необхідно: 1) здійснити комплексне дослідження типів формальної та семантичної варіативності цих терміноелементів на внутрішньомовному рівні; 2) на міжмовному рівні контрастивно зіставити парадигматичні структури, до яких входять ці терміноелементи; 3) запропонувати функційно адекватні варіанти *юридичного перекладу* порівнюваних термінів.

Одразу зазначимо, що в цій розвідці описуватимемо не синонімічні (ширші), а варіантні (вужчі) ряди, які репрезентуватимуть лише внутрішньофахову (у нас — юридичну) термінологічну варіантність (напр. укр. *компенсація, відшкодування, зрівноважування, зарахування, винагорода* тощо; нім. *Kompensation, Schadenersatz, Entschädigung, Angleichung, Ausgleich, Abfindung, Schmerzensgeld* тощо). Оскільки термінологічна варіантність у цьому дослідженні розглядається у світлі перекладу, слід звернутися й до перекладознавчої термінології, яка описує *міжмовну неоднозначність етимологічно споріднених одиниць*. Вважаємо, що перекладознавчі терміни типу *faux amis* краще виправдовують себе з дидактичної точки зору, тому для цієї розвідки обираємо термін **фальшивий друг перекладача**.

Розпочнімо з розгляду функційної варіативності термінів на позначення поняття **компенсація** на внутрішньомовному рівні. Так, укр. лексему **компенсація** (від лат. *compensare* — укр. *зрівноважувати, винагороджувати, замінювати*) сучасні загальномовні лексикографічні джерела тлумачать як: 1) відшкодування, зрівноважування, винагорода за що-небудь; 2) сума, яку сплачують як відшкодування, винагороду; покриття витрат (**компенсація** за знецінені гроші, **компенсація** моральної шкоди; номінальна **компенсація**); 3) *мед.* вирівнювання порушених функцій в організмі, заміна пошкоджених або загиблених клітин тощо; 4) *тех.* усунення зовнішніх впливів, які перешкоджають правильній дії точних механізмів та інші технічні значення [6, с. 304, 305]. Цей латинізм має тривалу історію використання і в українській правничій мові. Так, він входить до складу кодифікованих термінів цивільного, адміністративного, кримінального законодавства та відповідних процесуальних галузей законодавства (**компенсація понесеного збитку, компенсація моральної шкоди, компенсація витрат на правову допомогу** тощо). Інститут *відповідальності*, як відомо, розгалужують на *цивільно-правову, адміністративно-правову та кримінально-правову відповідальність* [7, с. 154–156]. Однак ми зосередимося на найбільш розбудованій терміносистемі, а саме — інституті *цивільно-правової відповідальності*, який має передусім **компенсаційний** характер [7, с. 156]. Цивільно-правова відповідальність пов'язана із застосуванням санкцій майнового характеру, що підрозділяються на три основних види: 1) *конфіскаційні санкції*; 2) *стимулюючі (штрафні) санкції* та 3) **компенсаційні санкції**. Предметом нашого перекладознавчого дослідження є третій вид *цивільно-правової відповідальності*, який і передбачає **компенсацію** (укр. також *відшкодування*) заподіяних шкоди чи збитків.

У цивільно-правовому тлумаченні поняття **компенсація** центральним є семантичний компонент *відшкодування*. В українській правничій мові терміни *відшкодування та компенсація* загалом використовують як взаємозамінні варіанти (напр., *інститут відшкодування (компенсації)*)

моральної шкоди). Однак є тенденція ширшого розуміння поняття *відшкодування* й, відповідно, вужчого для поняття *компенсація*. Так, у Цивільному кодексі України (далі ЦКУ) термін *відшкодування* зустрічається 242 рази, а його термінологічний варіант *компенсація* у ЦКУ використано сім разів (у термінологічних сполуках *матеріальна компенсація, компенсація вартості, компенсація співвласникові, компенсація за невикористану відпустку, сплата грошової компенсації* [8, ст. 358, 364, 394, 1197, 1280]). А у Цивільному процесуальному кодексі України (далі ЦПКУ) використання термінологічних варіантів *компенсація* та *відшкодування* врівноважено — по 21 разу кожен [9]. При цьому термін *відшкодування* є складовою загальних норм, де не йдеться про конкретний вид та спосіб відшкодування, а лише про його обов'язковість або звільнення від такого виду відповідальності, напр. «*Особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини*» (8, ст. 1166, п. 2). Подібне широке розуміння притаманне й дієслівному вираженню поняття *відшкодування*, яке у ЦКУ зустрічається 50 разів, напр. «*Майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала*» (8, ст. 1166, п. 1). Термін *компенсація* переважно використаний у формулюваннях типу (*компенсація*) *обчислюється / сплачується*, тобто йдеться про вужче значення цього терміна, а саме про «*суму, яку сплачують як відшкодування*».

Німецькі лексикографи загалом тлумачать слово *Kompensation* так, як і українські: нім. *Ausgleichung* — укр. *зрівноважування*; нім. *Entschädigung* — укр. *відшкодування*; нім. *Aufrechnung / Gegenzahlung* — укр. *зустрічне зарахування* [10, с. 866]. При цьому, згідно з найповнішим нормативним тлумачним словником німецької мови Duden, цей німецький латинізм є терміном у таких галузях, як медицина, фізика, соціологія, економіка та в численних технічних напрямках. Однак про те, що цей латинізм може номінувати юридичні поняття, у цьому найповнішому словнику навіть не згадується. Те, що ця терміноформа є маловживаною у німецькій правничій мові, підтверджує й наше дослідження. Так, у цивільному кодексі ФРН (ЦК ФРН, нім. BGB) та цивільному процесуальному кодексі ФРН (ЦПК ФРН, нім. ZPO) термін-латинізм *Kompensation* не вжито жодного разу [11; 12]. До того ж, у праві ФРН його ключові значення (*відшкодування, зарахування*) представляють терміни германського походження: *Entschädigung, Schadensersatz, Wiedergutmachung, Ausgleichung / Ausgleich / Vergleich, Aufrechnung, Abfindung, Schmerzensgeld* тощо. Так, у ЦК ФРН термін *Ausgleichung / Ausgleich* вжито 135 разів (у тому числі в терміносполуках *Ausgleichsanspruch, Zugewinnausgleich, Ausgleichsforderung, Haftungsausgleich, Ausgleichsberechtigter, ausgleichsberechtigt, Ausgleichungspflicht*), а у ЦПК ФРН — два рази [11; 12]. Термін *Schadensersatz* у ЦК ФРН використано 111 разів, а у ЦПК ФРН — сім разів (у тому числі в терміносполуці *Schadensersatzpflicht*) [11; 12]. Використання терміна *Entschädigung* у ЦК ФРН зафіксовано у 36 позиціях, а у ЦПК ФРН — у 13 позиціях [11; 12]. Термін *Aufrechnung* використано у ЦК ФРН 63 рази, а у ЦПК ФРН — 11 разів [11; 12]. У ЦК ФРН термін *Abfindung* використано 10 разів, а ЦПК ФРН зовсім не використано [11; 12]. Усі перелічені терміни позначають *компенсацію* в різних галузях права ФРН, тобто йдеться про внутрішню правову варіантність термінології. Так, термін *Schadensersatz* традиційно позначає відшкодування шкоди, здійснюване в рамках приватного права, тоді як термін *Entschädigung* переважно позначає компенсацію, яку зобов'язані здійснювати органи державної влади. Подібне (переважно публічноправове) використання має й термін *Schmerzensgeld*, який позначає *відшкодування моральної шкоди*. У трудовому праві ФРН компенсацію за недоотримані доходи позначають терміном *Abfindung*. Цей термін позначає також одноразову матеріальну компенсацію в законодавстві про комерційні товариства, у спадковому та сімейному праві. А терміни *Ausgleichung, Ausgleich* та *Vergleich* вживаються передусім у торговому праві ФРН і позначають договірну компенсацію, у тому числі на основі мирової угоди. При цьому термін *Ausgleich* виступає гіперонімом для позначення різногалузевих видів компенсації: *Eine Entschädigung ist eine*

Leistung, insbesondere eine Geldleistung, die zum Ausgleich erlittener Nachteile oder Einschränkungen geleistet wird. Während der Begriff des Schadensersatzes den zivilrechtlichen Ausgleich für solche Einbußen beschreibt, die im privaten Rechtsverkehr entstanden sind, pflegt man mit dem Begriff der Entschädigung vor allem den Ausgleich für Nachteile durch die öffentliche Hand zu verstehen [13].

Підсумовуючи проведене зіставлення, слід зазначити, що основною проблемою перекладу поняття **компенсація** німецькою мовою є те, що в правничій терміносистемі ФРН існує значно ширша, ніж в українській, функційна й семантична варіативність термінології для його позначення. Так, латинізм **Kompensation** зовсім не використовують у цивільному праві ФРН, натомість він є терміном німецького кримінального права з вузьким значенням «звільнення від покарання; пом'якшення покарання» (також нім. **Absehen** (von Strafe) [14, с. 772]. Таким чином використання латинізмів укр. **компенсація** та нім. **Kompensation** як регулярних відповідників може призводити до міжмовної термінологічної інтерференції. Тому подібні типи міжмовної термінологічної варіативності необхідно фіксувати як на рівні навчальної лексикографії (зокрема у словниках «фальшивих друзів перекладача» та їхніх аналогах), так і у майбутніх перекладних термінологічних словниках та підручниках з перекладу спеціальних текстів.

1. Wiesmann, Eva. *Rechtsübersetzung und Hilfsmittel zur Translation: Wissenschaftliche Grundlagen und computergestützte Umsetzung eines lexikographischen Konzepts*. Hrsg. von Hartwig Kalverkämper. Bd. 65 / Eva Wiesmann. — Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2004. — 485 S. 2. Pommer, Sieglinde. *Rechtsübersetzung und Rechtsvergleichung: Translatorische Fragen zur Interdisziplinarität* / Sieglinde Pommer. — Frankfurt am Main: Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften, 2006. — 172 S. 3. Sandrini, Peter. *Terminologiarbeit im Recht. Deskriptiver begriffsorientierter Ansatz vom Standpunkt des Übersetzers* / Peter Sandrini. — Wien: TermNet, 1996. 4. Великий німецько-український словник: Близько 170000 слів / [уклад. В. Мюллер]. — К.: Вид. Дім «Чумацький шлях», 2005. 5. Русско-немецкий юридический словарь / [під ред Л. Бергстона]. — М.: Лингвистика, 1997. — 720 с. 6. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. / [уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко]. — К.: Аконт, 2000. 7. Правознавство: Навчальний посібник / [за ред. В. В. Сухоноса (мол.)]. — Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. — 909 с. 8. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>. 9. Цивільний процесуальний кодекс України: Зі змінами та доповненнями станом на 15.07.2006 року / [упорядники: В. Л. Яроцький, В. І. Борисова]. — Х.: Право, 2006. — 400 с. 10. Duden. *Deutsches Universalwörterbuch*. Herg. G. Drosdowski. 3., neu bearb. Aufl. — Dudenverlag. Mannheim/ Wien/ Zürich, 1996. — 1816 S. 11. *Bürgerliches Gesetzbuch* [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.gesetze-im-internet.de>. 12. *Zivilprozessordnung* [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.gesetze-im-internet.de>. 13. Wikipedia [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://de.wikipedia.org/wiki/Entsch%C3%A4digung>. 14. *Creifelds Rechtswörterbuch / begründet von Dr. Carl Creifelds, hrsg. von Dr. Klaus Weber, 18. neu bearb. Aufl.* — München: C. H. Beck, 2004.